

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Рівне – 2001

ББК 63.3 (0) я 43

А 43

УДК 9(438): 9(477): 321: 327: 327(477): 34(091): 329.4

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Випуск 2. – 245 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Черній Альберт Іванович

доктор історичних наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України
та Міжнародної слов'янської академії наук

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила Олександрівна

кандидат історичних наук, професор

Бачинський Вільгельм Маркович

доктор історичних наук, професор

Гайбонюк Володимир Дорофійович

кандидат історичних наук, професор,
заслужений діяч культури України

Дещинський Леонтій Євгенієвич

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Ковальський Микола Павлович

доктор історичних наук, професор, академік
Міжнародної слов'янської академії наук

Кондратюк Костянтин Костянтинович

доктор історичних наук, професор

Лизогуб Юрій Маркович

доктор історичних наук, професор

Литвинчук Анатолій Іванович

кандидат історичних наук, професор,
заслужений діяч культури України

Макар Юрій Іванович

доктор історичних наук, професор

Павлюк Володимир Васильович

доктор філософських наук, професор

Постоловський Руслан Михайлович

кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії

наук

Саух Петро Юрійович

доктор філософських наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України

Степанков Валерій Степанович

доктор історичних наук, професор

Троян Сергій Станіславович

доктор історичних наук, професор (*науковий редактор*)

Шевчук Василь Петрович

доктор історичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України

Друкується за ухвалою вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 4 від 30 листопада 2001 р.)

**За достовірність фактів, дат, назв тощо відповідають автори статей.
Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи не повертаються.**

ISBN 966–7281–07–7

Адреса редакції: 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12.
Рівненський державний гуманітарний університет

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2001

12. Див. Op.cit. – S.129.
13. Див. Op.cit. – S.11.
14. Див. Op.cit. – S.240.
15. Див. Op.cit. – S.304.
16. Див. Op.cit. – S.88.
17. Див. Op.cit. – S.314.
18. Див. Op.cit. – S.149-151.
19. Див. Op.cit. – S.18.
20. Див. Op.cit. – S.24.
21. Див. Op.cit. – S.15, 18, 148-159, 183.
22. Див. Op.cit. – S.148.
23. Див. Op.cit. – S.148-159.
24. Див. Op.cit. – S.144-145, 337-339, 342-345.
25. Див. Op.cit. – S. 43, 247-248, 420.
26. Див. Op.cit. – S.200-201.
27. Bednář M. Masarykova filosofie demokracie v evropském kontextu // Masarykova praktiká filosofie. Sborník z přednáškového cyklu. – Praha, 1993. – S. 10.
28. Див. Masaryk T.G. Karel Havlíček. Snahy a tužby politického probuzení. – Praha, 1996. – S. 299-328.
29. Див. Op.cit. – S. 315, 323.
30. Павленко О.В. Концепция «нравственной политики» в чешском движении в XIX - начале XX вв. // Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. – М.: ИСБРАН, 1997. – С. 56.
31. Там само. – С. 62.
32. Там само. – С. 64.
33. Bednář M. Op.cit. – S. 12.
34. Hajek J. Hanus. Masaryk Revisited a Critical Assessment. – N.Y., 1983. – S. 124.
35. Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938. – S. 16.
36. Holý L. Malý český člověk a skvělý český narod. Narodni identita a postkomunistická transformace společnosti. – Praha, 2001. – S. 115.

УДК 94(437): 32

Ю.М. Терешко

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ В УМОВАХ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ЄВРОПИ У 1945-1947 РР.

Політична історія і майбутнє Чехословаччини повоєнної доби повністю залежали від підсумків Другої світової війни, а також від позиції найближчих країн світу, членів антигітлерівської коаліції: СРСР, США, Великобританії, Франції. Щоправда, саме ці країни відіграли вирішальну роль у постмюнхенських подіях 1938-1939 рр., коли територія країни була поділена А.Гітлером з допомогою мовчазного нейтралітету Чемберлена, Деладьє, Трумена

на три великі частини: Західна Чехія (Судети) відійшла до Рейху; Богемський і Моравський протекторат, а також “незалежна” Словацька республіка під керівництвом президента Й.Тіто. Південні райони Словаччини були окуповані хортистською Угорщиною.

Восени ж 1938 року Польща, скориставшись розчленуванням Чехословаччини Німеччиною на основі домовленості із західними країнами у вересні 1938 р., змусила чехословацький уряд дати згоду на анексію на користь Польщі Заользія – частини Тешинської Сілезії, значну частину населення, проте не абсолютну більшість якої складали поляки. У складі Польщі тоді опинилося понад 80% всієї території Тешинської Сілезії [3, 117].

До мюнхенської угоди 1938 р. зовнішня політика здійснювалася спочатку під керівництвом Міністра закордонних справ, а пізніше другого президента Чехословацької республіки Едуарда Бенеша, які прагнули забезпечити в центрі Європи міцні позиції своїй країні з потужною армією, міцною соціально-політичною і фінансово-економічною системою. Це дало б змогу зберегти в Європі і Версальську систему угод завдяки міцному союзу і договорам про взаємодопомогу, які були укладені між Францією і Малою Антантою.

Німецька пропаганда зображала Е.Бенеша диктатором, слабохарактерним прорадянським політиком, котрий знаходився під впливом євреїв.....

Хоча навіть А.Гітлер до 1939 р. тричі пропонував Е.Бенешу сепаратний мирний секретний договір за плечима союзної Франції, що фактично мало означати розвал Малої Антанти. Чехословацький президент рішуче відхиляв ці пропозиції і можливі контакти з фюрером, хоча неодноразово зустрічався з іншими диктаторами (Б. Муссоліні та Й. Сталінім) [8, 12].

Навіть після зради Заходу національних інтересів ЧР восени 1938 р. Е.Бенеш, залишаючись прихильником французької зовнішньої політики в Європі, був переконаний, що чехи і словаки не повинні були воювати з Німеччиною, оскільки остання знищила б їх як націю. Після Мюнхенської угоди Чехословаччина продовжувала формально існувати. Уже влітку 1939 року, організувавши рух Опору, Е.Бенеш очолює в Парижі чехословацький національний комітет, який координував діяльність антифашистської еміграції. Головна мета Е.Бенеша на початку Другої світової війни полягала в тому, щоб переконати західні держави відмовитися від мюнхенських угод і визнати комітет у ролі еміграційного уряду [18, 245].

Альянс Сходу і Заходу в рамках антигітлерівської коаліції під час війни мав вирішальний вплив на взаємовідносини між Е. Бенешем і Й.Сталінім [14, 4].

Після того як Чехословацький еміграційний уряд через окупацію Франції німецькими військами був змушений перебраться до Лондона, Е.Бенеш зіткнувся з певним непорозумінням з боку британських політиків на чолі з У.Черчіллем через проблеми майбутньої повоєнної Чехословаччини і особливо щодо гарантій її безпеки після відновлення її кордонів, якими вони були до вересня 1938 р.

Це у свою чергу підштовхнуло Е.Бенеша до пошуку надійних союзників на Сході, результатом чого стало підписання 18 липня 1941 року радянсько-чехословацького договору про спільні дії і взаємодопомогу у війні з Німеччиною. Цим документом СРСР першою серед країн антигітлерівської коаліції після 1939 р. визнав незалежність і територіальну цілісність Чехословаччини в межах кордонів 1919-1938 рр., визначених Версальською мирною угодою.

З іншого боку, Чехословаччина стала першою серед малих країн Східної і Центральної Європи, яка ще в ході війни уклала союзний договір з СРСР. Е.Бенеш прийняв рішення по-новому будувати зовнішню політику Чехословаччини, й візит до Москви (грудень 1943 р.) став результатом як загального ходу війни, так і особистої майбутньої трагедії Е.Бенеша після мюнхенської зради Заходу. Йому залишалося лише сподіватись, що завдяки укладенню союзної угоди можна запобігти втручання СРСР у внутрішні справи ЧСР.

З цього часу помітною стає зміна прозахідної орієнтації лондонського чехословацького уряду на користь радянського вектора, що було з “розумінням” сприйнято західними країнами. Візит до Москви Бенеш використав також для переговорів з керівництвом КПЧ, розуміючи

значення комуністів і необхідність співпраці з ними не тільки в період війни, але й після її закінчення [16, 172-173].

Чеські комуністи робили акцент на союзі з Москвою як “гарантії нашої безпеки”, що вони любили підкреслювати. Західні союзники були для них “кінченою справою”, вони орієнтувались виключно на Кремль, ніколи не допускали критики східного визволителя, незважаючи на брутальну поведінку деяких представників Червоної Армії. У головних питаннях із готовністю керувалися вказівками з Москви.

Оскільки КПЧ була найсильнішою партією Національного фронту Чехословаччини, її контакти з ВКП(б) відігравали важливу роль (а часто і вирішальну - прим.автора) у сфері міждержавних стосунків. Готвальдівське керівництво компартії займало позицію слухняного учня.

Відносини СРСР і Чехословаччини, починаючи з 1943 і закінчуючи більшовицьким переворотом у Празі у лютому 1948 р., будувались на концепції, що ця країна входить у сферу інтересів Москви. Однак, що стосується найближчої перспективи, то Кремль приймав до уваги статус Е.Бенеша як глави держави і був змушений погодитись на велике представництво “буржуазної команди” у владі.

Разом з тим чехословацькі комуністи стежили пильно за призначенням відданих їм людей на ключові пости в уряді та інших владних структурах і з самого початку були сповнені рішучості жорстко відстоювати свої інтереси [6, 9-10].

Слід зазначити, що сталінське керівництво СРСР до 1947 року, коли Чехословаччина намагалась взяти участь у “плані Маршала”, не наважуючись чинити грубий тиск на уряд Бенеша-Готвальда, оскільки сподівалось поступово окупувати всю Європу, використовувало як колаборантів комуністичні і марксистські партії цих країн. І лише жорстка позиція США, Великобританії, які утворили Бізонію і надали всебічну допомогу європейським державам, особливо Франції та Італії, врятувавши їх від “червоної чуми”, поставила хрест на імперських задумках “батька всіх народів” Й.Сталіна. Ще одним стримуючим фактором стала присутність американських військ у Західній Чехії, звільненій майже безкровно, через небажання вермахту чинити їм опір і тим самим потрапити у радянську окупаційну зону. Саме тому радянським військам у Німеччині та Угорщині на початку травня був відданий наказ негайно, не рахуючись з людськими жертвами, прорвати міцну оборону німецької армії і звільнити Прагу до приходу гітлерівців. До речі, напередодні у чеській столиці спалахнуло антифашистське повстання під керівництвом націонал-демократів, у якому комуністи відігравали другорядні ролі. Але найбільш цікавим є те, що на боці чеських повстанців виступила російська дивізія генерала Власова, котрий боровся разом з фашистами за повалення більшовизму в Росії, але відмовився стріляти у празьких антифашистів.

Чи не найбільш привабливим фактором для Кремля у його ставленні до Чехословаччини було її геостратегічне розташування в центрі Європи. Тому із вступом радянських танків у чеську столицю майбутнє цієї країни було приречене на поступову “советизацію”.

Фінський учений Х.Лармола зазначив, що у своїх планах стосовно Чехословаччини Й.Сталін користувався цинічним висловом канцлера О.Бісмарка “Хто править Прагою, той править Європою” [15, р.123]. Чехословаччина не мала жодного шансу уникнути трагічних подій 1948, 1968 рр. І лише Оксамитова революція 1989 р. повернула нарешті ЧССР у лоно демократичної Європи.

У грудні 1945 р. Червона Армія залишила Чехословаччину, так само зробили й американські війська, які займали Західну Чехію до Пльзеня. Радянські війська не користувалися популярністю в місцевого населення через мародерство, яке мало місце також в Угорщині, Німеччині, Польщі. Концепція “трофеїв німецької війни” спочатку довільно трактувалася радянським командуванням, але завдяки численним повідомленням чехословацького уряду Е.Бенеша в Москву кількість злочинів зменшилася. Найбільшим здобутком власності на чехословацькій території для радянської влади були Яхімовські уранові шахти, захоплені вже у 1945 році. Це

залишалося таємницею для Заходу і навіть для чеських політиків і фахівців. Безпосереднє керівництво урановими шахтами було передано Міністерству внутрішніх справ, яке на той час повністю контролювали комуністи [17, 182].

Уже влітку 1945 р. радянські експерти почали ретельно вивчати можливість видобутку руди в Західній Чехії, а 23 жовтня 1945 року міністр зовнішньої торгівлі ЧСР Г.Ріпка і торговий представник СРСР у ЧСР І.Бакулін підписали у Празі “Угоду між урядами Чехословаччини і Радянського Союзу про розширення видобутку руди та їх поставку в СРСР”. Угода була цілком таємною і з цієї причини навіть не була подана на ратифікацію у чехословацький парламент. Уперше цей документ і його повний текст був опублікований у роботі “Таємниця Яхімовського краю” [13]. Автори зазначають, що хоча цей документ мав термін дії 20 років, але продовжував існувати аж до падіння комуністичного режиму в Чехословаччині 1989 року.

Чеський історик З.Замаш у статті “Чехословацький уран і лютий 1948 р.” виявив в архівних документах, що прем’єр-міністр З. Фірлінгер переконував членів Кабінету Міністрів і президента Е.Бенеша в необхідності відправки уранової руди до СРСР, оскільки це забезпечить чехословацькій стороні підтримку з боку Кремля для реалізації її територіальних претензій до Польщі, Угорщини, Австрії та Німеччини і зміни ліній державних кордонів з цими країнами [19, 259].

Відомий український історик–славіст І.Вовканич робить висновок, що 1945–1947 рр. сталінський СРСР готовий був тимчасово терпіти “вибрики” чехословацької демократії через виняткову важливість для радянських керівників завдання ліквідації монополії США на ядерну зброю. Але й уряд ЧСР, і президент Е.Бенеш, думається, переоцінили значимість власної поступливості в урановому співробітництві з СРСР як запоруку чи одну із гарантій самостійного демократичного розвитку власної країни. За передачу в радянські руки національних покладів урану чехословацька сторона не діждалася від Кремля не тільки обіцяної підтримки з питання кордонів і територій, але й елементарної грошової оплати за вивезену в СРСР руду. Потребуючи все більше урану, радянське керівництво повністю “комунізувало” і ЧСР вже на початку 1948 р. Але до комуністичного путчу в ЧСР у лютому 1948 р. призвели й інші глобальні фактори.

Одним із важливих факторів, який визначив зовнішньополітичний курс ЧСР в бік односторонньої орієнтації на СРСР, було прийняття країнами Європи “плану Маршалла”, американської всебічної допомоги, передусім політичної й економічної.

Післявоєнна Європа перебувала в стані розрухи, що посилювало соціальну напругу і давало можливість місцевим комуністам, які використовували витончену демагогію та заперечення існуючого буржуазного устрою, сподіватись на мирне захоплення влади шляхом парламентських виборів, а тим часом мільйони людей опинились без роботи, голодували й мерзли зимою 1946–1947 рр.

До початку надання США своєї допомоги Європі Сталін, звичайно, сподівався поступово “советизувати” більшість країн цього континенту і в першу чергу Францію, Італію, Німеччину. Саме тому Чехословаччина мала деяку свободу дій у сфері зовнішньої політики до літа 1947 р., яка постійно корегувалась Готвальдом – Сталіним.

5 червня 1947 р. секретар держдепартаменту США Джордж Маршалл виступив у Гарвардському університеті з програмною промовою, котра стала початковим етапом здійснення комплексу економічних і політичних заходів, відомих під назвою “план Маршалла”, котрий передбачав стабілізацію соціально–політичної ситуації в Західній, Центральній і Південній Європі, включення Західної Німеччини, поділеної на три сектори (американський, французький, англійський), у західний політичний блок і зменшення радянського впливу у Східній Європі [16, 283]. Він заявив, що війна залишила у Європі величезні руїни, а потреби її народів на відбудову набагато перевищують можливості. “Слід подумати про додаткову допомогу (США країнам Європи), безкоштовну і дуже значну, якщо ми не хочемо опинитись у стані економічного, політичного та соціального хаосу” [4, 415].

Під час наради у держсекретаря США 28 травня 1947 р. було вирішено, що країни Східної Європи зможуть взяти участь у програмі відновлення Європи тільки за умови, якщо відмовляться

від орієнтації своєї економіки виключно на СРСР на користь більш широкої європейської інтеграції. Сировинні ресурси Східної Європи мали бути використані для відновлення західної частини континенту [12, 28].

На першому етапі “плану Маршалла” передбачалось скликати 27 червня 1947 р. в Парижі нараду міністрів закордонних справ Великобританії, Франції і СРСР для організаційних консультацій. Міністр закордонних справ Жорж Бідо зазначив у телеграмі, надісланій у посольство Франції в Лондоні: “Важливо не створювати відчуття, що ми змовляємось виключно із Заходом стосовно пропозиції, яку зробив нам пан Маршалл...” При цьому Ж. Бідо висловлював зацікавленість у залученні СРСР до здійснення плану Маршалла, але виражав сумнів американському послу в Парижі Дж. Каффері, що Совети будуть співпрацювати [7, 68].

Сучасний американський дослідник Рендел К. Філлер стверджує, що саме Чехословаччина зіграла чи не головну роль у появі ідеї американської фінансово-економічної допомоги. Уряд США з розумінням поставився до звернення керівництва ЧСР до великих держав у 1946 р. про те, щоб вони примусили Німеччину транспортувати товари до північних німецьких морських портів без грошової оплати, яку пропонувала включити в рахунок погашення німецьких репарацій ЧСР. Окупаційна адміністрація в Німеччині зазначала, що німецька сторона має ще менші резерви ВКВ, і тому американські урядовці підготували компромісне рішення: ЧСР сплачує Німеччині за транзит власних товарів, але щоб кошти на це Празі надавали США.

Крім того, комуністичний переворот у Чехословаччині в лютому 1948 р., який завершив “советизацію” Східної Європи, переконав комуністів, що без кредитів США частина навіть Західної Європи буде підкорена тоталітарним режимом СРСР [11, 133–134].

Цікаво те, що в Москві спочатку сприйняли пропозицію Маршалла з інтересом, побачивши у ній можливість отримання американських кредитів для післявоєнного відновлення Європи і СРСР. 21 червня 1947 року політбюро ЦК ВКП(б) затвердило позитивну відповідь радянського керівництва на пропозицію британського МЗС провести нараду міністрів закордонних справ трьох держав у Парижі [АП РФ, ф.3 оп. 63, д. 270, л 12; 6, 68–69].

Радянська делегація, очолювана В.М.Молотовим, обговорювала “план Маршалла” на нараді міністрів закордонних справ СРСР, Франції та Великобританії у Парижі 27 червня – 2 липня 1947 р., куди приїхала з метою включити Радянський Союз у програму допомоги США європейській економіці. Напередодні, 22 червня, К. Готвальд отримав послання В. М. Молотова з викладом позиції СРСР щодо паризької конференції: “1. Запрошення Англії та Франції про участь СРСР у нараді 3–х міністрів – нами прийнято. 2. Ми будемо відстоювати, щоб до розробки відповідальних економічних заходів були залучені інші союзні європейські країни (Польща, Югославія, Чехословаччина, Норвегія, Голландія, Люксембург), які перенесли тягар німецької окупації. 3. Ми бажаємо, щоб дружні союзні країни проявили ініціативу щодо зебезпечення своєї участі у розробці вказаних економічних заходів і заявили свої претензії” [8, 120].

Проте вже 30 червня 1947 р., отримавши нові інструкції з Москви, міністр закордонних справ В.М.Молотов на нараді в Празі раптом виступив категорично проти надання американської допомоги за “планом Маршалла”. На його думку, створення загальноєвропейського Головного комітету було б замахом на незалежність держав Європи. Молотов стверджував, що СРСР та східноєвропейські держави мають власні народногосподарські плани і не будуть їх змінювати. Конференція міністрів МЗС СРСР, Франції та Великобританії завершилась безрезультатно. Тоді ж Кремль повідомив східноєвропейських лідерів про рішення Кремля бойкотувати “план Маршалла”. Позицію СРСР відразу ж підтримала Югославія.

У 1998 році колишній генерал-лейтенант НКВС П.О.Судоплатов у своїх мемуарах “Спецоперації. Лубянка и Кремль 1930–1950 г.” пояснює відмову радянської дипломатичної делегації від участі у “плані Маршалла” тим, що хоча спочатку Кремль серйозно розглядав можливість участі СРСР у “плані Маршалла” задля відродження зруйнованої війною промисловості України, Білорусії та Ленінграда, але під час паризької конференції з Лондона було отримано повідомлення про висловлювання міністра закордонних справ Е.Бявіна, що метою

“плану Маршалла” мало бути встановлення американського економічного панування в Європі, й нова міжнародна організація з відродження промисловості знаходитиметься під безпосереднім контролем американського капіталу [9, 337–338].

Важливу роль у відмові Кремля від участі у “плані Маршалла” зіграла телеграма посла СРСР у США Н.В.Новикова, надіслана 24 червня Молотову: “При этом основные цели внешней политики США, составляющие существо “доктрины Трумена”, – приостановка демократизации (читай советизации – прим. автора) стран Европы, стимулирование противостоящих Советскому Союзу сил и создания условий для закрепления позиций американского капитала в Азии и Европе – остаются без существенных изменений. Внимательный анализ “плана Маршалла” показывает, что он сводится к созданию западноевропейского блока как орудия американской политики ..., экономическому и политическому подчинению европейских стран американскому капиталу и созданию антисоветских группировок” [10, 121].

Таким чином, позиція Кремля щодо плану американської допомоги Європі, починаючи з 30 червня 1947 р., зазнала кардинальних змін і була спрямована не тільки на зрив паризької наради, яка готувала умови прийняття цієї допомоги, але й також на протидію і диктат країнам європейського континенту, які знаходились в радянській сфері впливу, взяти участь у реалізації “плану Маршалла”. Уже 5-го липня радянський представник у Празі М. Ф. Бодров передав К. Готвальду телеграму відповідного змісту: “...Мы думаем, что лучше было бы не отказываться от участия в этом совещании, а послать туда свою делегацию с тем, чтобы на самом совещании не допустить принятие этого плана и потом уйти с совещания, увозя с собой возможно больше делегатов других стран” [АП РФ, ф.3, оп. 63, д. 270, л. 99–100; 7, 77].

Позиція Кремля ще раз змінилась в ніч з 6-го на 7-ме липня, коли радянському послу в Празі було наказано передати К.Готвальду, що “ЦК ВКП (б) не советует ... участвовать в совещании 12 июля, поскольку СССР в совещании не будет участвовать” [АП РФ, ф. 3, оп. 63, д. 270, л. 142; 7, 77].

Однак ця команда радянського керівництва запізнилася на лічені години, оскільки 7-го липня в Празі зібралася розширена президія уряду для обговорення можливості участі чехословацької делегації в Паризькій конференції. Більшість міністрів притримувались думки, що необхідно дати згоду на участь у “плані Маршалла” до від’їзду урядової делегації до Москви, яка мала виїхати туди вже наступного дня. Причому заступник прем’єра, лідер соціал-демократів З. Фірлінгер і міністр закордонних справ Я.Масарик запевнили колег з уряду, що Чехословаччина не буде єдиною слов’янською країною на Паризькій конференції, оскільки Польща також обіцяла взяти в ній участь. Наприкінці засідання одноголосно було прийнято ухвалу про участь Чехословаччини у заходах, пов’язаних з реалізацією “плану Маршалла”. Того ж дня послам Великобританії і Франції у Празі були вручені дипломатичні ноти, у яких повідомлялось про прийняття запрошення на Паризьку конференцію, а посол ЧСР у Франції І. Носек був призначений представником Чехословаччини на цій конференції [5, 121–122].

Таким чином, Москва не встигла перешкодити чехословацькому уряду дати згоду на прийняття запрошення в Париж, що створювало “нездоровий прецедент” для інших країн Центрально-Східної Європи, які перебували в зоні відповідальності СРСР. Тому Сталіну було вкрай важливо домогтися негайної відмови ЧСР від прийняття американської допомоги .

Український славіст І.І.Вовканич стверджує, що в сучасних дослідженнях існують два підходи щодо оцінки суперечливої поведінки владних кіл ЧСР (влітку – прим. автора) 1947 року при підготовці до участі у “плані Маршалла”. Перший – “об’єктивістський”: керівництво СРСР передавало до Праги такі суперечливі інструкції щодо паризьких переговорів, що уряд ЧСР не зумів зорієнтуватись і тому погодився на участь країни у цій конференції, а потім відмінив цю згоду. Другий – “реабілітаційний”: уряд і президент ЧСР спеціально зробили саме так, щоб показати Заходу бажання Чехословаччини взяти участь у програмі загальноєвропейської реконструкції і, знаючи наперед негативну реакцію Москви, проілюстрували, як СРСР намагається диктувати суверенній країні свою зовнішньополітичну лінію [1, 278].

Хоча можна припустити і третій варіант – “традиціонально – прагматичний”. Приймаючи запрошення Франції взяти участь у конференції, керівництво Чехословаччини, за винятком хіба що міністрів–комуністів, продовжувало сподіватися зберегти певну незалежність зовнішньої політики країни, зберігаючи традиційні зв’язки в сфері зовнішньої торгівлі з державами Західної Європи і США, тим самим реалізуючи теорію Масарика–Бенеша, що Прага повинна бути “мостом” між Заходом і Сходом, будуючи в себе європейську модель соціалізму.

Проте будь–які надії Праги зберегти економічні зв’язки із Заходом розвіялись остаточно в ході візиту чехословацької урядової делегації до Москви, який відбувся 9–10 липня 1947 року.

В Архіві Президента Російської Федерації зберігається оригінал документа “Запись бесіди І.В.Сталина с чехословацькою делегацією по вопросу об отношении к “плану Маршалла” и перспективах экономического сотрудничества с СССР (секретно!)”, що дозволяє побачити, якого тиску зазнавав уряд Чехословаччини, який був змушений відмовитись від украй необхідних зруйнованій війною економіці країні західних кредитів:

“Тов. Сталин говорит ... Мы решили и сказали свое мнение всем, что мы против участия на совещании 12 июля 1947 г. Мы были удивлены, что Вы решили участвовать на этом совещании. Для нас это вопрос дружбы Советского Союза с Чехословацкой Республикой. Вы помогаете изолировать Советский Союз ... Вам необходимо немедленно отменить свое решение, надо отказаться от участия на этом совещании, и чем скорее Вы это сделаете, тем для Вас будет лучше...

Масарик просит тов.Сталина учесть зависимость чехословацкой промышленности от Запада. Представители промышленности считали целесообразным участвовать на совещании с тем, чтобы не упустить случая получить кредит... В результате решение Чехословацкого правительства об участии на совещании в Париже 12 июля 1947 г. было вынесено единогласно всеми политическими партиями... Этим решением ни он, ни правительство Чехословацкой Республики ничего не хотели плохого сделать против Советского Союза...

Дртина просит учесть, что ЧССР отличается от всех других славянских стран тем, что ее экспорт и импорт на 60% зависит от западных стран ....Если мы не будем участвовать на этом совещании, значит не получим кредита, а следовательно, снизим жизненный уровень населения...

Тов.Сталин напоминает, что само Ваше участие в совещании будет против Советского Союза..., необходимо отказаться от участия на конференции в Париже уже сегодня, т.е. 10 июля 1947 г.

Масарик говорит, что правительство завтра обсудит этот вопрос.

Тов.Сталин говорит , что это нужно сделать немедленно” [АП РФ, ф. 45 оп.1, д.393, л.101–105 (подлинник); 3, 672–675].

Звичайно, навіть у цьому секретному документі відображені далеко не всі методи і аргументи тиску Кремля на чехословацький уряд, адже відомо лише те, що напередодні зустрічі делегації ЧСР із Й.Сталіним К.Готвальд мав тривалу бесіду з радянським лідером, у ході якої той висунув ультимативну вимогу негайно відмовитися від участі в “плані Маршалла”, пообіцявши натомість широку економічну допомогу з боку СРСР.

Тим часом Й.Сталін влаштував в Україні чергову кампанію голодомору, невинними жертвами якої стали мільйони наших співвітчизників. Пограбовані більшовиками українські села поступово вимирали у той час, коли ешелони з українським зерном “щедрий батько всіх народів” наказав у 1947 році відправити до Чехословаччини і Польщі, підтримуючи міф про процвітання радянського соціалізму, змушуючи таким чином ЧСР і Польщу відмовитися від американської допомоги. Жахлива голодна смерть величезного числа українців у мирний час в СРСР стала ціною, яку заплатила Україна за задоволення імперських амбіцій Кремля у Центрально–Східній Європі.

Як зазначає російський історик М.Нарінський, пріоритетним напрямом зовнішньо-політичної стратегії Москви в умовах холодної війни і надання американської економічної

допомоги Європі було встановлення радянського контролю над країнами Східної Європи. Реалізація “плану Маршалла” без участі СРСР влаштовувала як Кремль, так і Вашингтон. Фактично його розробка і різко негативна реакція Кремля стали початком швидкого розколу Європи на сфері впливу двох супердержав світу [7, 82].

Отже, уряд і президент Чехословаччини внаслідок жорсткого тиску з боку сталінського керівництва СРСР були змушені не тільки відмовитись від американської фінансової допомоги, починаючи з 10 липня 1947 року, але й підпали під повний контроль “старшого брата” зі Сходу, що призвело у лютому 1948 р. “зовсім легітимно” до фактичної втрати незалежності і свободи вибору як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Джерела та література

1. Вовканич І.І. Чехословаччина у 1945–1948 роках: Нарис історії перехідного періоду. – Ужгород: Вид-во Падяка, 2000.
2. Влокитина Г.М., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф. Народная демократия: миф или реальность? Общественно–политические процессы в Восточной Европе 1944–1948 гг. – М., 1993.
3. Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953 гг. - Т.1. 1944. – М.-Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997.
4. Дюрозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. – К.: Основи, 1995.
5. Кратки И. Кремлевский запрет: Чехословакия и “план Маршалла “ // У истоков “социалистического содружества”. СССР и восточноевропейские страны в 1944 – 1949 гг. – М., 1995.
6. Моулис В. Чехословакия и Советский Союз в 1945–1948 гг. // Февраль 1948. Москва и Прага. Взгляд через полвека. – М., 1998.
7. Наринский М.М. Советский Союз, Чехословакия и план Маршалла // Февраль 1948 . Москва и Прага. Взгляд через полвека. – М., 1998. – С 67–84.
8. Серапионова Е.П. Едуард Бенеш и его идеал демократического развития общества // Славяноведение. – 1998. – № 1. – С. 11–20.
9. Судоплатов Н.А. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – М.: Олма – Пресс, 1998.
10. Тахнеко Г. Анатомия одного политического решения: Документы // Международная жизнь. – 1992. – №5. – С.117–128.
11. Filer R. K. Marshalluv plan po 50 letech : poucenipro vztahy mezi usa a ekonomikami prechodoveho obdobi // Plzenske rozhovory 1997. – Praha, 1997.
12. Hogan M. J. One World into Two: American Economic Diplomacy from Bretton Woods to the Marshall Plan. – Ohio, 1987.
13. Kaplan K., Pacl V. Tajny prostor Jachymov. – Česke Budejovice, 1993.
14. Krizovatky 20 stoleti : Svetlo na Bila mista v nejnovejsich dejinach. – Praha, 1990.
15. Larmola H. Transition of the Czechoslovak Postwar Democracy to a Soviet Type System. – Helsinki, 1993.
16. Leffler M. P. The United States and the Strategic Dimensions of the Marshall // Diplomatic History. – 1988. – Т.12. – № 3.
17. Seton–Watson H. The East European Revolution. – L., 1961.
18. Taborsky E. President E. Benes: Between East and West. – Stanford, 1981.
19. Zeman Z. Ceskoslovensky uran a unor 1948 // Soudobe dejiny. – 1998. – № 2–3. – S.257–265.

ЗМІСТ

Розділ 1. 10 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

С.С. Троян Українська державність: 10 років незалежності	3
В.Д. Гайбонюк Українська історична наука на межі тисячоліть: сучасний стан, проблеми.....	9
І.А. Гринчук Підготовка та виховання політичної еліти в незалежній Українській державі...	17

Розділ 2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

О.О. Патяка Система доказів у гродському суді на українських землях у другій половині XVI – першій половині XVII ст.	21
М.Б. Петров Історична топографія вірменських кварталів Кам’янця-Подільського кінця XVII-XVIII cc.	25
І.В. Довжук Виробництво сільськогосподарських машин у Наддніпрянській Україні наприкінці XIX ст.	31
О.В. Сидорчук Діяльність Чеського благодійного й освітнього товариства ім. Я.А. Коменського в Україні (1907 – 1917 рр.)	34
О.М. Завальнюк Відставні державні діячі – викладачі Кам’янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.).....	38
М.М. Гон Євреї в суспільно-політичних процесах у Східній Галичині (липень 1919 – березень 1923 рр.).....	46
С.І. Жилюк Українська автокефальна православна церква на Житомирщині в 20-х роках.....	52
Р.С. Пальчевський Український молодіжний рух на західноукраїнських землях, що входили до складу Польщі (1920-1939 рр.)	57
А.А. Жив’юк Початок громадсько-політичної діяльності Уласа Самчука (перша половина 1930-х років).....□	62
Р.П. Давидюк Степан Скрипник як посол до польського сейму (30-ті роки XX століття).....	70
П.О. Савчук Роль громадських організацій у зміцненні оборонно-масової роботи на промислових підприємствах України (1943–1945 рр.).....	77
Л. К. Костюк Культурно-історичні процеси в Україні на межі тисячоліть як “своєрідний виклик історії” ..□	84

Розділ 3. ІСТОРІЯ КРАЮ

О.Ф. Гень Міста-фортеці Волині, засновані князями Острозькими.....	91
О.П. Прищепя Планування і забудова міст Волині в другій половині XIX – на початку XX ст.	100
В.А. Добровичська Національна політика Другої Речі Посполитої на Волині (1921-1939 р.р.).....	104
В.І. Милусь Державно-церковні відносини на Волині у повоєнний період	108
Т.П. Пархоменко Функціональне призначення продуктів бджільництва у звичаях трудової обрядовості	118

Розділ 4. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

І.А. Хаврук Сандомирська угода 1570 р.: проблема об’єднання протестантських течій у Польщі.....□	124
Н.Г. Галун Історія Болгарії в оцінці Христо Ботева.....	129
О.Т. Безаров Влада та єврейські погроми в Росії 1881-1882 рр.....	137
А.В. Боляновський Українське питання в політиці Німеччини 1914-1916 рр.....	146

О.М. Войтюк Українсько-болгарські літературні зв'язки кінця XIX – початку XX століття	152
О.М. Гень Історіософія Томаша Масарика.....	156
Г.Я. Комар Людина з легенди та історична особа: штрихи до політичного портрета Карла Маннергейма	160
Р.М. Постоловський Інтерпретація Т.Г. Масариком чеських національних демократичних традицій як основи національної ідеології.....	168
Ю.М. Терешко Особливості міжнародної політики Чехословаччини в умовах поляризації Європи у 1945-1947 рр.	174
А.В. Слесаренко Антитоталітарний опозиційний рух у Чехословаччині (1968-1972 рр.)	181
В.І. Бурдяк Україна і Болгарія: проблеми злагоди в суспільстві.....	186
Т.Ф. Герасимчук Утворення Європейського Союзу та його роль у сучасних інтеграційних процесах.....□	189
І.В. Філіпчук Україна між Сходом і Заходом через призму відносин з Росією і Польщею в 90-х роках XX ст.....	194
М.М. Алієв Участь України у створенні Євразійського транспортного коридору (ТРАСЕКА) .....□	200
Т.А. Христюк Еволюція українсько-російських відносин у 1991-2001 рр.	206

Розділ 5. ПОЛІТИЧНА ДУМКА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

С.С. Троян Австрійські історичні концепції слов'янства початку XX століття.....	218
В.М. Шейко Становлення та розвиток культурології як науки: історіографічний аспект	224
С.А. Копилов М. Бантиш-Каменський як історик Польщі	233

Розділ 6. РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

П.О. Савчук (Рец.: Троян С.С., Постоловський Р.М., Федорак В.Ф. Світ на зламі епох: історія кінця XIX- середини XX ст.: Навчальний посібник – К.: НМЦВО, 2002. – 240 с.)	239
Відомості про авторів	242

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Збірник наукових праць

Випуск 2

Відповідальний за підготовку збірника до видання – *С.С. Троян*

Комп'ютерна верстка – *Н.Б. Курченко*

Обкладинка – *О.Я. Тарасюк*

Коректор – *О.В. Лукашевич*

Адреса редакції: 33028, м. Рівне, вул. С. Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет

Здано до набору 1.03.2001 р. Підписано до друку 30.11.2001 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 16,27. Обл. вид. арк. 16,97 .
Замовлення № 8/1. Наклад 100.

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне: РДГУ, 2001. – Випуск 2. – 245 с.

ISBN 966–7281–07–7